

جستاری در شاخصه‌های ایثارگری با محوریت آموزه‌های جهاد در اسلام

کیامرث منصوری^۱

عصمت سوادی^۲

هرمز اسدی کوه‌باد^۳

چکیده

جهاد قانون خلقت و طبیعت است، و بدون آن زندگی ممکن نیست و در معیت آن مفهوم ایثار به معنای مقدم داشتن دیگری بر خود، به دلیل تاثیرگذاری بر جامعه تحول‌نگر دارای جایگاه برجسته‌ای هستند. پژوهش حاضر با هدف تبیین مولفه‌های اعتقادی ایثارگران با تاکید بر آموزه‌های جهاد اسلامی و با روش توصیفی-تحلیلی قصد دارد تا علاوه بر مفهوم‌شناسی ایثار و جهاد به عنوان باور موجه به بررسی مولفه‌های اعتقادی ایثارگران و فایده‌انگاری اعتقادی به معرفت‌شناسی ایثارگری بپردازد. برآیند اینکه، التزام عملی به ولایت فقیه، حامی انقلاب اسلامی، جهاد در راه خدا، پرهیز از امور دنیوی، دین‌داری حقیقی و اخلاق حسنه از مولفه‌های اعتقادی ایثارگران می‌باشند. افزون بر این، ایثار از منظر فایده‌انگاری دارای دو رویکرد است. اول اینکه ایثار به عنوان فرایند، عملی ارزشی را نشان می‌دهد که مقدمات، مراحل و دستاوردی دارد. این فرایند، نحوه‌ای از زیستن را نشان می‌دهد که در آمیخته‌ای از آگاهی در دسترس و آگاهی قابل حصول است و تبیین مولفه‌های اعتقادی ایثارگران با تاکید بر آموزه‌های جهاد اسلامی با محوریت بروز گوهر انسانی، زبونی و شکست دشمن و سروری و سرافرازی می‌تواند باعث جامعه‌پذیری و نقش‌پذیری افراد در جامعه اسلامی باشد.

واژگان کلیدی

ایثار، ایثارگری، جهاد، مولفه‌های اعتقادی، آموزه‌های اسلامی.

۱. دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران.
Email: Mansoorii.k.50@gmail.com
۲. استادیار، گروه معارف اسلامی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: E_savadi@yahoo.com
۳. دانشیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران.
Email: Asadi.koohbad@gmail.com

پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۷/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۲۵

طرح مسأله

با توجه به جایگاه ایثارگری در فرهنگ اسلامی و تاکید قرآن و روایت بر آن با محوریت وجوب دفاع از وطن و نقش راهبردی ایثارگری در شکل‌گیری تمدن اسلامی و پیشرفت آن باید اظهار نمود که درباره آن به صورت مستقل و مفصل تحلیل و پژوهش نشده است. دانشمندان مسلمان، به ویژه عالمان اخلاق و عرفان از چپستی آن سخن گفته‌اند. متقدمان مقوم ایثار را بخشش در عین نیاز و متاخران تقدم دیگری بر خویش را مولفه ایثار می‌دانند. در کنار این مولفه، امروزه مولفه‌های متعدد دیگری نیز به وجود آمده که، التزام عملی به ولایت فقیه، حامی انقلاب اسلامی، جهاد در راه خدا، پرهیز از امور دنیوی، دین‌داری حقیقی و اخلاق حسنه از جمله آنهاست.

کلیت و الحاق موضوع تبیین مولفه‌های اعتقادی ایثارگران با تاکید بر آموزه‌های جهاد اسلامی و نقش‌فرهنگ ایثار و ایثارگری در جامعه‌پذیری و نقش‌پذیری افراد در جامعه اسلامی باعث تکاپو و ایجاد اطوار متعدد در حمایت‌های از قشر ایثارگر و معرفی مولفه‌ها و شاخص‌های اعتقادی ایثارگران گردیده است. لذا برای جلوگیری از اشتباه در تشخیص مبادی تصویری، نیازمند تحقیقاتی است که با بررسی ابعاد متعدد آن، خلاء موجود برطرف شود.

سیر مطالب نوشتار پیش‌رو به این گونه است که در ابتدا به مفهوم‌شناسی به مفهوم‌شناسی ایثار و جهاد به عنوان دو پارامتر اصلی پژوهش پرداخته‌ایم و ضمن بیان مصادیق و تبیین مولفه‌های اعتقادی ایثارگران با تاکید بر آموزه‌های جهاد اسلامی سعی داریم در این زمینه ایثار از منظر فایده‌انگاری را تشریح نماییم.

لذا تحقیق پیش‌رو، توصیفی-تحلیلی، و روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل منابع موجود و با امعان نظر از فقها، موضوع را تبیین و تشریح نماید؛ ابزار گردآوری اطلاعات از طریق فیش‌برداری، بانک‌های اطلاعاتی، شبکه‌های کامپیوتری و استفاده از نرم افزارهای تخصصی می‌باشد.

۱- مفهوم شناسی ایثار و جهاد

تبیین معناشناسی واژه ایثار برای شناخت مولفه‌های اعتقادی ایثارگران ضروریست که در ابتدای پژوهش قصد داریم به تبیین و تشریح آن پردازیم.

۱-۱ مفهوم ایثار

تعریف ایثار ما را با معانی متفاوتی روبرو می‌نماید که با توجه به تاکید پژوهش بر آموزه‌های جهاد اسلامی ایثارگران قصد داریم تا به تعریف جامع و مانعی در این ارتباط برسیم.

۱-۱-۱ تعریف ایثار

واژه ایثار بر وزن افعال از ریشه «ا ث ر» و به معنای مقدم داشتن دیگری بر خود (جوهری، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۵۷۵). ایثار در اصطلاح عبارت است از مقدم داشتن دیگری بر خود در رساندن منفعت و دفع زیان، نسبت به چیزی که خود بدان نیازمند است (شاهروندی، ۱۴۲۶ق، ص ۷۴۳). موصوف شدن به صفت ایثار، که آن اکمل است از اقسام جود، که ایثار از خود باز گرفتن است با وجود احتیاج و به دیگری بذل کردن (جهرمی، ۱۳۸۰ش، ص ۴۰۵). اما گاه در معنایی وسیع‌تر به هرگونه ترجیح بین دو طرف گفته می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۷۰). اگر چه ایثار نقش راهبردی در شکل‌گیری تمدن اسلامی و پیشرفت آن داشته است اما درباره آن به صورت مستقل و مفصل تحلیل و پژوهش نشده است. دانشمندان مسلمان، به ویژه عالمان اخلاق و عرفان از چیستی آن سخن گفته‌اند. متقدمان مقوم ایثار را بخشش در عین نیاز و متاخران "تقدم دیگری برخویش" را مولفه ایثار می‌دانند. تعریف نخست بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. اما این تعریف‌ها از تفسیر مصادیق مهمی از ایثار، مانند جهاد، شهادت و جانبازی ناتوانند. به نظر می‌رسد این تعریف ایثار به صواب نزدیکتر باشد که «ایثار رفتار ارتباطی است که کنشگر با نیت خیر، دیگری، چه اینکه او محتاج باشد یا نه، را بر خود مقدم می‌دارد در امری که به صورت حقیقی یا پنداری به آن نیاز یا دل بستگی دارد» (محسنی، ۱۳۹۵ش، ص ۴۷). در درس اخلاق اسلامی، تعریف ایثار این چنین آمده است: «بالاترین درجات سخاوت آن است که شخصی به

چیزی محتاج است، ولی آن را به دیگری می‌بخشد، که به آن ایثار گویند؛ یعنی از خود گذشتگی و به دیگران رسیدن».

۱-۱-۲. معنای ایثار از منظر آیات و روایات

از ایثار در روایات به عنوان خوی و خصلت ابرار و برگزیدگان الهی، نیکوترین احسان و اعلی مراتب که در ذیل توضیحاتی در این ارتباط بیان خواهیم نمود.

الف) آیات فضیلت گرایی ایثار: آیه ۹ سوره شریفه حشر است که می‌فرماید: «و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة» یعنی: «آنان را برخودشان بر می‌گزینند هر چند بدان محتاج باشند. همچنین، خداوند در آیه ۹۵ سوره نساء از منزلت ایثار و جهاد خبر می‌دهد. «از خود گذشتگی، ایثارها و نثارهایی که مسلمین در جنگ‌های صدر اسلام از خود نشان می‌دادند، همگی برخاسته از تنبه و توجه آنان به جایگاه جهاد بوده است مطرح بودن عنوان بدریون (کسانی که در اولین جنگ رسمی اسلام یعنی بدر، شرکت کرده بودند) به عنوان یکی از ملاک‌ها و معیارهای فضیلت نیز ناشی از همین تنبه و توجه بوده است.» ایثار و شهادت شهادت، یکی از جلوه‌های باشکوه ایثار است که در فرهنگ اسلامی (به ویژه تشیع) جایگاه رفیعی دارد.

ب) روایات فضیلت گرایی ایثار: فضیلت ایثار در روایتی آمده است که حضرت موسی(ع) عرض کرد: پروردگارا بعضی از درجات حضرت محمد(ص) و امتش را به من بنما. خداوند فرمود: ای موسی توان دیدن آن را نداری. اما یکی از مقامات بزرگ او را که به سبب آن او را بر تو و تمام آفریدگانم برتری داده‌ام به تو می‌نمایانم. راوی گفت: خداوند باطن آسمان‌ها را بر او گشود. پس به مقامی از مقامات آن حضرت نگریست که نزدیک بود از انوار آن و نزدیکی اش به خدا جان بدهد. پس عرض کرد: پروردگارا به چه چیز او را به این بزرگواری رساندی؟ فرمود: به اخلاقی که آن را در میان آفریدگانم به آن حضرت اختصاص دادم و آن اخلاق ایثار است، ای موسی هیچ یک از آفریدگانم نزد من نیاید که زمانی از عمرش ایثار کرده باشد، مگر این که شرم دارم اعمال او را محاسبه کنم و در هر جای بهشتم که بخواهد او را جای دهم. امام صادق(ع) می‌فرماید: ایثار و جهاد در آئین ما، ایثار و جهاد، سابقه درخشان و گاهی منحصر به فرد مانند جهاد امام حسین(ع)

دارد. ایثار به فرزندان آدم درس آموزنده جهاد در راه حق را داد که از این مکان عظیم نیز فداکاری و از خود گذشتن را به جهانیان ابلاغ کند.

۱-۲. مفهوم جهاد

جهاد یکی از مهمترین مفاهیم دین اسلام است که با توجه به ارتباط با موضوع ایثارگری در این قسمت از پژوهش قصد داریم به تبیین و تشریح آن بپردازیم.

۱-۲-۱. تعریف جهاد

جهاد در لغت از «جهد» به معنای مشقت و زحمت یا از «جُهد» به معنای وسع و طاقت است. در برخی کتب بیان گردیده که جهاد از جهد، توان و نیرو است و جهاد مصدر جاهد، که در به کارگیری نیرو در مقابله با دشمنان معنا می‌داده است (سعیدی روشن، ۱۳۸۳ش، ص ۲۴۲). همچنین، جهاد در اصطلاح عبارت است از بذل جان و مال در راه خدا در نبرد با کافران و باغیان، یا بذل جان، مال و توان خود در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر آن. عنوان جهاد، بابتی مستقل در فقه است که در آن به تفصیل از احکام جهاد سخن رفته است (شاهرودی، ۱۴۲۶ق، ج ۳، ص ۱۴۰). جهاد در اصطلاح، همان دفاع از حق انسانیت است به منزله زندگی دوباره فطرت و حیات پس از مرگ است. علامه می‌افزاید: در این امر تفاوتی بین دفاع از مسلمانان یا دفاع از حوزه اسلام یا جهاد ابتدایی، وجود ندارد (ایزدی مبارکه، ۱۳۷۶ش، ص ۲۳۲). جهاد فی سبیل الله از اعظم فرائض اسلام است. جهاد، احیاء نفوس است. جهاد پایه اساسی حیات دینی و رکن ایمان است (حسینی طهرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۱۰۱). باید اظهار نمود که جهاد قانون خلقت و طبیعت است، و بدون آن زندگی ممکن نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ش، ص ۳۲۲).

۱-۲-۲. اقسام جهاد

جهاد از فروع فقهی است که مورد بحث بسیاری قرار گرفته است. فقیهان این فرع را در قالب دو قسم جهاد دفاعی و جهاد ابتدایی نشانده‌اند (مفتح، ۱۳۸۹ش، ص ۶). در ذیل توضیحاتی اجمالی در این ارتباط بیان خواهیم نمود. الف) جهاد ابتدایی: بدین معناست که مسلمانان برای سرکوب شورشیان مسلح بر امام مسلمین و به منظور دعوت کفار و مشرکین

به سوی اسلام یا به خاطر جلوگیری از نقض پیمان کسانی که با مسلمانان پیمان بسته‌اند و قصد پیمان‌شکنی دارند به سوی آنان نیروی نظامی گسیل می‌دارند. در حقیقت هدف از این نوع جهاد کشورگشایی نبوده، بلکه هدف دفاع از حقوق فطری ملت‌هایی است که توسط قدرت کافر و طغیانگر از خداپرستی، توحید و عدالت محروم گشته‌اند (نجف آبادی، ۱۴۲۳ق، ص ۳۲۰). بنابراین، یکی از مصادیق جهاد ابتدایی، جهاد با مشرکان است (جمعی از محققان در پژوهشگاه تحقیقات اسلامی، ۱۴۲۸ق، ج ۲، ص ۵۴). در گستره این بحث مهم، بحث «جهاد ابتدایی» یکی از جستارهای پربحث و چالش برانگیز در عصر غیبت به شمار می‌رود؛ بحثی که فهم نادرست آن باعث شده برخی آن را دستاویز حمله به دین اسلام قرار دهند و آن را دین جنگ معرفی کنند، درحالی که طبق نظر اسلام، اصل نه صلح است و نه جنگ، بلکه مسئله به اختلاف موارد گوناگون است؛ باوجوداین، اصل مشروعیت جهاد ابتدایی از مسائل اجماعی اسلامی است که دلای ل عقلی و نقلی فراوانی بر اقامه آن وارد شده است (فاضل لنکرانی، ۱۳۹۵ش، ص ۵۵۱). لذا بدون تردید جهاد ابتدایی و مبارزه با کفار برای دعوت آنان به اسلام در زمان حضور امام (ع) واجب است و در زمان غیبت به نظر فقها، اعم از قدام و متاخرین، بدون تردید واجب نیست تا آنجا که بسیاری از متاخرین و حتی آنان که رساله مستقلی درباره ولایت فقیه دارند و از اختیارات او به صورت مفصل بحث کرده‌اند متعرض ولایت بر جهاد نشده و گویا وضوح آن به حدی است که نیاز به بحث ندارد. صاحب جواهر تنها فقیه از متاخرین است که در کتاب «جهاد» ولایت فقیه را بر جهاد با نبود اجماع برخلاف آن و انتخاب عموم نیابت می‌پذیرد اما در کتاب «امر به معروف» که متاخر از کتاب «جهاد» است تردید را کنار گذاشته و با دیگر فقها حضور امام معصوم (ع) را لازم می‌داند. امام خمینی در کتاب البیع می‌فرماید: در اختصاص جهاد غیردفاعی به امام (ع) جای بحث و تأمل است. به نظر می‌رسد که جهاد ابتدایی با اذن فقیه جایز است و وجه تأمل این است که مستند نظر فقها استظهار از روایات است (فقیهی، ۱۳۹۰ش، ص ۱۳۵). (ب) جهاد دفاعی: زمانی است که دشمن به مرز و بوم مسلمانان هجوم آورده و قصد تسلط نظامی و سیاسی یا فرهنگی یا اقتصادی نسبت به آنان را دارد، و ممکن است جهاد در برابر شورشیان مسلح نیز جهاد دفاعی به حساب آید؛

بنابراین، جهاد دفاعی، مبارزه با دشمنان و مهاجمان است برای دفاع از حوزه اسلام و سرزمین‌های اسلامی و برای دفاع از جان و مال و حیثیت و فرهنگ مسلمانان (منتظری، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۲۲۳). لذا می‌توان گفت همه اقسام جهاد، جهاد دفاعی محسوب می‌شود (نجف آبادی، ۱۴۲۳ق، ص ۳۲۰). نمونه بارز جهاد دفاعی توسط ایشارگران می‌توان گفت که دفاع ملت ایران در جنگ تحمیلی، از نمونه‌های جهاد دفاعی است که امام خمینی به عنوان فقیه و مرجع دینی، دفاع مقدس را رهبری کردند (حیدری، ۱۳۹۶ش، ص ۱۰۵).

۱-۲-۳ معنای جهاد از منظر آیات و روایات

الف) آیات موید بر مشروعیت جهاد: از جمله جلوه‌های زیبایی کلام خداوند تصویرگری‌های آن است که دارای جذابیت، پویایی و خلاقیت فوق‌العاده‌ای است. هدف از تصویرگری در قرآن، تحقق غرض دینی و انتقال پیام قرآنی و تثبیت معانی مورد نظر در ذهن خواننده و شنونده است. یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که قرآن کریم در ابعاد گسترده‌ای به آن پرداخته مبحث جهاد است که در قالبی بسیار زیبا و هنرمندانه بیان شده است. خداوند متعال از دلالت‌های زبانی واژه‌ها برای نشان دادن معانی مورد نظر خود به زیبایی و دقت اعجاز‌آمیزی یاری گرفته است. قرآن کریم در بیان مفاهیم آیات جهاد بیشتر از استعاره و کنایه بهره جسته و تصاویری پویا، خیره کننده و درعین حال متنوع و سرشار از احساسات ارائه نموده است (مسبوق، ۱۳۹۵ش، ص ۵۷). به همین جهت می‌بینیم که از کلمه حرب که بوی جنگ و ستیز می‌دهد، اجتناب کرده و در عوض از لفظ جهاد که دارای اثرگذاری بیش‌تر است، بهره جسته است (سیاوشی، ۱۳۸۹ش، ص ۵۶۵)؛ آیه ۲۱۶، از سوره بقره **كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ** (سوره بقره، آیه ۲۱۶). از جمله احکام چهار گانه که در ذیل این آیه آورده شده حکم وجوب جهاد است که به صراحت از آیه استفاده می‌شود. همچنین، از سوره حج **وَاجْهَدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ** (سوره حج، آیه ۷۸). از این آیه وجوب جهاد به معنی جهاد با کفار برای اعلاء کلمه حق و یاری اسلام استفاده شده و هم وجوب جهاد با نفس اماره و لوامه، در راه یاری نفس عاقله مطمئنه، که به تعبیر مأخوذ از حدیث نبوی «رجعنا من الجهاد

الاصغر إلى الجهاد الاكبر» جهاد اکبر می‌باشد، از آن فهمیده می‌شود (خراسانی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۶۸). ب) بنا بر احادیث، جهاد در راه خدا از برترین کارهاست و پاداش اخروی مجاهد شهید چنان است که وی نیل به جهاد و شهادت را دوباره آرزو می‌کند (کلینی، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۲). همچنین، امام علی (ع) می‌فرماید: همانا جهاد یکی از درهای بهشت است که خداوند آن را برای اولیای خاص خود گشوده است. جهاد جامه تقوا و زره استوار خداوند و سپر محکم اوست (نهج البلاغه، الخطبة ۲۷). ایثار خوی نیکوکاران و شیوه نیکان است (تمیمی، ۱۳۶۶ش، ج ۲، ص ۱۶۴). مضاف بر این، پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: یک شب نگهبانی در راه خدا برتر است از هزار شبانه روز است که شب‌هایش به عبادت و روزهایش به روزه‌داری سپری شود (هندی، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۳۲۶). مَنْ فَصَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمَاتَ أَوْ قُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ؛ کسی که برای جهاد در راه خدا خارج شود، آنگاه بمیرد و یا کشته شود شهید است (حسینی طهرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۱۰۱).

۲- مولفه‌های اعتقادی ایثارگران

برای شکل‌گیری این فرهنگ ناب در جوامع نیاز به مولفه‌ها و شاخص‌هایی است، که بدون آن‌ها نباید انتظار داشت که چنین فرهنگ نابی در جوامع اسلامی شکل گیرد که در ذیل در ارتباط با التزام عملی به ولایت فقیه مطالبی را تشریح خواهیم نمود.

۲-۱. التزام عملی به ولایت فقیه

التزام عملی به ولایت فقیه به این معناست که شخص در عمل و رفتار با ولی فقیه هماهنگ است (مظفری، ۱۳۹۰ش، ص ۶۶ / یوسفیان، ۱۳۸۶ش، ص ۳۸). باید بیان نمود که جامعه ولایی متشکل از افرادی است که بر اساس ارزش‌های خود، ولایت و سرپرستی را به صورت آگاهانه از جانب خداوند پذیرفته‌اند و با پیروی از سرپرست الهی خود شالوده جامعه را بر پایه دوستی و محبت و اطاعت از ولی بنا می‌کنند و بدین لحاظ از جوامع دیگر متمایز می‌باشند (رضوی، ۱۳۸۴ش، ص ۵). بنابراین، گوهر گرانقدری که با «ایثار» حفظ و حراست می‌شود «ولایت» است. درباره «ایثار برای ولایت» از امام باقر (ع) است که امیر المومنین (ع) فرموده‌اند: شیعه ما آن‌ها را می‌داند که در دوستی ما به یکدیگر، بخشش کنند....» از

شاخص‌های این مولفه می‌توان از تبعیت از اصل ولایت فقیه، عاشق امام(ره)، فراجناحی بودن، تواضع نسبت به امام(ره)، پیرو خط امام، تقید و تعهد مکتبی، عشق به ولایت و تاکید بر شناخت اصل ولایت فقیه نام برد.

۲-۲. حامی انقلاب اسلامی

در ارتباط با حامی انقلاب اسلامی توسط ایشارگران باید ابراز نمود که ایشارگران در جبهه‌های حق علیه باطل بزرگ‌ترین سرمایه خود را تقدیم انقلاب اسلامی کردند تا از اهداف و آرمان بزرگ نظام محافظت کنند. از شاخص‌های این مولفه می‌توان به تاکید بر حفظ انقلاب، استکبار ستیزی، اعتقاد به وحدت کلمه، تاکید بر حفظ نظام و ارزش‌های آن، وفادار به قرآن و اسلام نام برد(احسانی، ۱۳۹۶ش، ص ۱). در ارتباط با یکی از این شاخصه‌ها باید بیان نمود که از بنیادی‌ترین کلمات در فرهنگ انقلاب اسلامی که نقش به سزایی در اهداف و آرمانهای آن دارد، استکبار و مستکبرین است که شناخت آن می‌تواند در بازبینی اهداف انقلاب و تعیین مسیر آن و بصیرت‌افزایی حامیان آن، مثمر ثمر واقع شود. مفهوم شناسی استکبار حاکی از این مطلب است که فرد مستکبر کسی است که در رفتار خویش خود را برتر از دیگران می‌بیند و سعی می‌کند خواسته نابجای خویش را بر دیگران تحمیل نموده و بر آنها سلطه یابد؛ استکبار در قرآن و روایات اسلامی به معنی اذعان نمودن و عدم تواضع به خدا و سرپیچی از اطاعت او بیان شده است و در گفتمان انقلاب اسلامی استکبار عموماً به کشورها و انسان‌هایی اطلاق می‌شود که تمایل به دخالت در کشورهای مختلف و اعمال نظر در حق حاکمیت ملی مردم آن کشورها داشته باشند و زورگویی، جنایت، حق‌ناپذیری و سلطه از خصوصیت بارز مستکبران است و آمریکا مصداق بارز استکبار در گفتمان انقلاب اسلامی ایران است(قنبرپور، ۱۳۹۸ش، ص ۲۶).

۲-۳. جهاد در راه خدا

جهاد در اسلام باخصوصیت «فی سبیل الله» مفهومی قرآنی است که هویت این فعل را از منظر خداوند در سوره صف آیه ۱۱، باز می‌نماید: «تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» به خدا و رسول او ایمان

آرید و به مال و جان در راه خدا جهاد کنید، که این کار (از هر تجارت) اگر دانا باشید برای شما بهتر است» (سعیدی روشن، ۱۳۸۳ش، ص ۲۴۲). بنابراین، جهاد با دشمن در راه خدا، یکی از فروع دین مقدس اسلام است و با فرمان امام (ع) واجب می‌شود و زمانی که بلاد مسلمین یا مرزهای آن مورد هجوم قرار گیرد، بر مسلمانان، واجب است که از آن به هر وسیله‌ای که ممکن است با بذل مال و جان دفاع نمایند (موسوی خمینی، ۱۳۶۸ش، ص ۳۲۷). از شاخص‌های این مولفه می‌توان به جنگاوری و شجاعت، مبارزه با تجاوزگری، مقاومت و ایستادگی، ایثار و فداکاری، دلیری و شهامت، اطاعت پذیری از مافوق، بی‌باک و نترس، شهادت طلبی، مردانگی و غیرت، میهن پرستی، دشمن ستیزی، روحیه سلحشوری، ذلت ناپذیری نام برد.

۲-۴. پرهیز از امور دنیوی

در مذمت دنیاپرستی به عنوان یک بیماری روایتی است که منشأ تمامی گناهان و معصیت‌ها دنیاپرستی است. طبق این روایت، تمامی گناهان (سرقت، تهمت، غیبت، تمسخر دیگران، ایذاء مؤمن، زنا، لواط، تجاوز به حقوق دیگران، ترک واجبات، انجام محرمات و...) به حبّ دنیا و دنیاپرستی باز می‌گردد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲ش، ج ۲، ص ۶۸). همچنین، روایتی که مردی خدمت امام صادق (ع) آمد و تقاضا کرد او را موعظه کند، حضرت فرمود: ان كان الدنيا فانية فاطمأنه اليها لماذا؟ اگر دنیا فانی است و برای او بقائی نیست وابستگی و اطمینان خاطر به او برای چیست؟ بغض دنیا روی ملاحظات بالا است که اسلام سعی می‌کند یک حالت روحی بازدارنده از دنیا و وابستگی بآن در روح و مغز و اندیشه پیروان خود پدید آورد که آلودگی به دنیا پیدا نکنند (حقانی زنجانی، ۱۳۶۳ش، ص ۸۵). ایثارگر کسی است که در قبال ایثاری که می‌کند پاداش نمی‌خواهد. از شاخص‌های این مولفه می‌توان به بی‌اعتنایی به زرق و برق دنیا، ساده‌زیستی، پرهیز از پست و مقام، پرهیز از مکروهات، بی‌اعتنایی به شهرت، دل نبستن به دنیا، دنبال روزی حلال، پرهیز از جاذبه‌های دنیوی نام برد (غفاری، ۱۳۹۶ش، ص ۶۱).

۲-۵ دین داری حقیقی

از آنجا که دینداری، نه عقیده و نه اصل اخلاقی، بلکه نوعی حس و چشیدن بی‌واسطه است، بنابراین نمی‌توان آن را با توصیف شناخت؛ بلکه فقط از راه کشف آن در وجود خود قابل ادراک است و آگاهی دینی در احساس رشد می‌کند نه با اندیشه (سعیدی روشن، ۱۳۸۳ش، ص ۸۵). بنابراین، انگیزه دینداری نیز یک انگیزه روانی است که ریشه فطری در سرشت انسان دارد؛ چه در اعماق انسان انگیزه‌ای است که احساس می‌کند نیازمند آفریدگار و پناه بردن به اوست. اصولاً انسان امنیت و آرامش خویش را در پناه‌جویی به خدا می‌یابد. انگیزه دینداری نیز یک انگیزه فطری است: (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً) (سوره روم، آیه ۳۰) «پس روی (وجود) خود را به دین، حق‌گرایانه، راست دار». همان فطرتی که خداوند مردم را بر آن آفریده است؛ فطرتی که در آن تبدل راه ندارد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۶ش، ج ۱۳، ص ۱۱۶). باید بیان نمود که هرچند انتخاب دینداری امری اختیاری است و هیچ‌کس را نمی‌توان به پذیرش دین مجبور ساخت، از همین روی هم پیامبران الهی با اوصاف بشیر و نذیر و آورنده بلاغ توصیف شده‌اند (گواهی، ۱۳۷۹ش، ص ۸۹) اما اینارگران باید خصلت‌هایی در زمینه دینداری داشته باشند. از شاخص‌های این مولفه می‌توان به اهمیت مسائل عبادی، توکل به خدا، اهل صدقه، پرهیزگاری، عشق به ائمه معصومین (ع)، شرکت در مراسم مذهبی، اهل نماز شب، عامل به واجبات و دوری از محرمات، عامل به وظائف دینی، اهل مناجات نیمه شب، توجه به معنویت و تزکیه نفس، توجه به نماز اول وقت، تهجد و شب زنده داری، خالص بودن، دوری از غیبت، اهل تقوا، اهل نماز و روزه نام برد.

۲-۶ اخلاق حسنه اجتماعی

در اجتماعات انسانی ارزش‌ها و اصولی حاکم است که نهادهای اجتماعی، پیرامون این ارزش‌ها شکل می‌گیرند. آموزه‌های وحیانی در تبیین روش اسلام در مواجهه با این ارزش‌ها، نقش اصلی دارند و باید راهکارهای مورد نیاز از درون شرع استخراج و عملیاتی گردد. فقها و حقوق‌دانان در بررسی قواعد فقهی حقوقی، مفهوم اخلاق حسنه را شناسایی کردند و آن را ضابطه‌ای، برای تحدید اراده افراد برای حفاظت از مصالح اجتماعی

می‌دانند (یا قوتی، ۱۴۰۱ ش، ص ۸۷). امام علیه السلام می‌فرمایند: خداوند، رسول خود را به مکارم اخلاق اختصاص داد (یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله دارای اخلاقیات مذکور بودند) پس خودتان را امتحان کنید، اگر در شما مکارم اخلاق بود، حمد خدا کنید و آن‌ها را بیشتر کنید. سپس امام علیه السلام ده خُلق حَسَن، از مکارم اخلاق رسول الله صلی الله علیه و آله را نام می‌برند: یقین، قناعت، صبر، شکر، حلم، حُسن خلق، سخا، غیرت، شجاعت، مروّت (معرفت، ۱۳۹۳ ش، ص ۱۴۷). علاوه بر این، از شاخص‌های این مولفه می‌توان به حلم و بردباری، سخاوت و بخشندگی، صبوری، سخت‌کوشی، پاک‌سیرتی، رافت با زیردستان، عزت‌خواهی، وقار و متانت، انسانیت، ورزشکاری، گشاده‌رویی و خوشرویی، نجابت و پاکدامنی، صداقت و یک‌رنگی و وفای به عهد نام برد.

۳- فایده انگاری اعتقادی به معرفت‌شناسی ایثارگری

ایثار از منظر فایده انگاری دارای دو رویکرد است. اول اینکه ایثار به عنوان فرایند، عملی ارزشی را نشان می‌دهد که مقدمات، مراحل و دستاوردی دارد. این فرایند، نحوه‌ای از زیستن را نشان می‌دهد که در آمیخته‌ای از آگاهی در دسترس و آگاهی قابل حصول است و تبیین مولفه‌های اعتقادی ایثارگران با تاکید بر آموزه‌های جهاد اسلامی می‌تواند باعث جامعه‌پذیری و نقش‌پذیری افراد در جامعه باشد. در ذیل در ارتباط با بروز گوهر انسانی به عنوان فایده انگاری ایثار و ایثارگری اهتمام خواهیم نمود.

۳-۱. بروز گوهر انسانی

در صحنه‌های ایثار، جوهر واقعی، کرامت نفس، پاکیزگی، صفا و بلندی مرتبه انسان‌های بزرگوار آشکار می‌شود و به تعبیر امیر مؤمنان هنگام ایثار، گوهرهای (شرافت و بلندی مرتبه) کریمان آشکار می‌شود (تمیمی، ۱۳۶۶ ش، ج ۴، ص ۳۲۶).

۳-۲. زبونی و شکست دشمن

ایثار و فداکاری در مصاف با دشمن موجب زبونی و درماندگی دشمن می‌شود. یکی از رزمندگان دفاع مقدس می‌گوید: در عملیات رمضان، رزمندگانی را دیدم که پایش قطع شده بود. وقتی بالای سرش رفتیم و خواستیم او را به عقب منتقل کنیم، گفت: مرا رها

کنید و به پیشروی ادامه دهید. فقط اگر امکان دارد مرا در گودالی جای دهید و بروید. پس از چند ساعت که برگشتیم، دیدیم آن برادر بسیجی و ایثارگر در همان نقطه به لقاءالله پیوسته است (کهتری، بی‌تا، ص ۵۴/ قدمی کارمزدی، ۱۴۰۰ش، ص ۹۴).

۳-۳. سروری و سرافرازی

امیر مؤمنان(ع) از ایثار به عنوان برترین عبادت و بزرگترین مایه سروری یاد کرده و می‌فرماید: با ایثار (مقدم داشتن دیگران) برخورد، مالک گردنها میشوی (مردم مطیع و فرمانبرارت می‌شوند) (تمیمی، ۱۳۶۶ش، ج ۱، ص ۲۲۷).

نتیجه‌گیری

جهاد قانون خلقت و طبیعت است، و بدون آن زندگی ممکن نیست و در معیت آن مفهوم ایثار به معنای مقدّم داشتن دیگری بر خود، به دلیل تاثیرگذاری بر جامعه نظریات تحولی نگر دارای جایگاه برجسته‌ای هستند. جهاد در اصطلاح عبارت است از بذل جان و مال در راه خدا در نبرد با کافران و باغیان، یا بذل جان، مال و توان خود در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر آن. افزون بر این، با توجه به جایگاه ایثارگری در فرهنگ اسلامی و تاکید قرآن و روایت بر آن با محوریت وجوب دفاع از وطن و نقش راهبردی ایثارگری در شکل‌گیری تمدن اسلامی و پیشرفت آن باید اظهار نمود که درباره آن به صورت مستقل و مفصل تحلیل و پژوهش نشده است. دانشمندان مسلمان، به ویژه عالمان اخلاق و عرفان از چیستی آن سخن گفته‌اند. متقدمان مقوم ایثار را بخشش در عین نیاز و متاخران تقدم دیگری بر خویش را مولفه ایثار می‌دانند. التزام عملی به ولایت فقیه، حامی انقلاب اسلامی، جهاد در راه خدا، پرهیز از امور دنیوی، دین‌داری حقیقی و اخلاق حسنه از مولفه‌های اعتقادی ایثارگران می‌باشند. از شاخص‌های مولفه التزام عملی به ولایت فقیه می‌توان از تبعیت از اصل ولایت فقیه، عاشق‌امام(ره)، فراجناحی بودن، تواضع نسبت به امام(ره)، پیرو خط امام، تقید و تعهد مکتبی، عشق به ولایت و تاکید بر شناخت اصل ولایت فقیه نام برد. از شاخص‌های مولفه حامی انقلاب اسلامی می‌توان به تاکید بر حفظ انقلاب، استکبار ستیزی، اعتقاد به وحدت کلمه، تاکید بر حفظ نظام و ارزش‌های آن، وفادار به قرآن و اسلام اشاره نمود. از شاخص‌های مولفه جهاد در راه خدا می‌توان به جنگاوری و شجاعت، مبارزه با تجاوزگری، مقاومت و ایستادگی، ایثار و فداکاری، دلیری و شهامت، اطاعت‌پذیری از مافوق، بی‌باک و نترس، شهادت‌طلبی، مردانگی و غیرت، میهن‌پرستی، دشمن‌ستیزی، روحیه سلحشوری، ذلت‌ناپذیری اشاره کرد. بی‌اعتنایی به زرق و برق دنیا، ساده‌زیستی، پرهیز از پست و مقام، پرهیز از مکروهات، بی‌اعتنایی به شهرت، دل‌نستن به دنیا، دنبال روزی حلال، پرهیز از جاذبه‌های دنیوی از شاخص‌های مولفه پرهیز امور دنیوی به شمار می‌آیند. علاوه بر این، از شاخص‌های مولفه اخلاق حسنه اجتماعی

می‌توان به حلم و بردباری، سخاوت و بخشندگی، صبروری، سخت‌کوشی، پاک‌سیرتی، رافت با زیردستان، عزت‌خواهی، وقار و متانت، انسانیت، ورزشکاری، گشاده‌رویی و خوشرویی، نجابت و پاکدامنی، صداقت و یک‌رنگی و وفای به عهد نام برد. در آخر نیز، اهمیت مسائل عبادی، توکل به خدا، اهل صدقه، پرهیزگاری، عشق به ائمه معصومین(ع)، شرکت در مراسم مذهبی، اهل نماز شب، عامل به واجبات و دوری از محرمات، عامل به وظائف دینی، اهل مناجات نیمه شب، توجه به معنویت و تزکیه نفس، توجه به نماز اول وقت، تهجد و شب‌زنده‌داری، خالص بودن، دوری از غیبت، اهل تقوا، اهل نماز و روزه از شاخص‌های مولفه دینداری حقیقی هستند. مضاف براین، ایشار از منظر فایده‌انگاری دارای دو رویکرد است. اول اینکه ایشار به عنوان فرایند، عملی ارزشی را نشان می‌دهد. مقدمات، مراحل و دستاوردی دارد. این فرایند، نحوه‌ای از زیستن را نشان می‌دهد که در آمیخته‌ای از آگاهی در دسترس و آگاهی قابل حصول است و تبیین مولفه‌های اعتقادی ایشارگران با تاکید بر آموزه‌های جهاد اسلامی با محوریت بروز گوهر انسانی، زبونی و شکست دشمن و سرافرازی می‌تواند باعث جامعه‌پذیری و نقش‌پذیری افراد در جامعه اسلامی باشد.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱) ابن منظور، ابوالفضل، جمال الدین، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
- ۲) احسانی، فاطمه زهرا، (۱۳۹۶ش)، نقش انقلاب اسلامی و جنبش اسلامی در تمدن نوین اسلامی، همایش بین المللی بازخوانی تمدن اسلامی و جهان شهر معنوی با تاکید بر شهر مقدس مشهد.
- ۳) ایزدی مبارکه، کامران، (۱۳۷۶ش)، شروط و آداب تفسیر و مفسر، تهران: امیر کبیر.
- ۴) تمیمی آمدی، عبدالواحد، (۱۳۶۶ش)، غررالحکم و دررالکلم، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ۵) جمعی در پژوهشگاه اسلامی، (۱۴۲۸ق)، جهاد در آینه روایات، قم: انتشارات زمزم هدایت.
- ۶) جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۱۰ق)، تاج اللغة و صحاح العربیه، بیروت: دار العلم للملایین.
- ۷) جهرمی، مهدی، (۱۳۸۰ش)، گنجینه بهارستان، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۸) حسینی طهرانی، محمدحسین، (۱۴۱۶ق)، نور ملکوت قرآن از قسمت أنوار الملكوت، مشهد: انتشارات علامه طباطبائی.
- ۹) حقانی زنجانی، حسین، (۱۳۶۳ش)، دنیاپرستی یک بیماری است، درسی از مکتب اسلام، شماره ۶.
- ۱۰) حیدری، محمد محسن، (۱۳۹۶ش)، جهاد دفاعی از منظر فقهای امامیه با تاکید بر آراء امام خمینی (ره) در دفاع مقدس، مجله اندیشنامه ولایت، شماره ۶.
- ۱۱) خراسانی، محمود، (۱۴۱۷ق)، ادوار فقه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- ۱۲) رضایی اصفهانی، محمدعلی، (۱۳۸۶ش)، قرآن و علم، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- ۱۳) سعیدی روشن، محمدباقر، (۱۳۸۳ش)، تحلیل زبان قرآن و روش شناسی فهم آن، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۱۴) شاهرودی، سید محمود هاشمی، (۱۴۲۶ق)، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام.
- ۱۵) غفاری، زاهد، (۱۳۹۶ش)، بررسی مولفه‌های ایثار و شهادت در اندیشه شهید مطهری،

- پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۱۲.
- ۱۶) فاضل لنکرانی، محمد جواد، (۱۳۹۵ش)، قرآن و مشروعیت جهاد ابتدایی، مجله قرآن فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵.
- ۱۷) فقیهی، علی، (۱۳۹۰ش)، جواز جهاد ابتدایی با اذن فقیه جامع الشرایط با رویکردی به آرای امام خمینی (س)، مجله پژوهش نامه متین، شماره ۵۰.
- ۱۸) قدمی کارمزدی، فخری، (۱۴۰۰ش)، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، شاهد اندیشه، شماره ۱.
- ۱۹) قنبرپور، معصومه، (۱۳۹۸ش)، مفهوم شناسی و مصداق شناسی استکبار ستیزی در قرآن، روایات و گفتمان انقلاب اسلامی، مجله مطالعات اسلامی انسانی، شماره ۱۸.
- ۲۰) کهتری، محسن، (بی‌تا)، بوی خوش آرزوها، لشکر امام حسین (ع).
- ۲۱) گواهی، عبدالرحیم، (۱۳۷۹ش)، درآمدی بر تاریخ ادیان در قرآن، تهران: دفتر فرهنگ اسلامی.
- ۲۲) مسبوق، سید مهدی، (۱۳۹۵ش)، تحلیل زیبایی‌شناختی تصویرهای ادبی آیات جهاد در قرآن، مجله مطالعات ادبی متون اسلامی، شماره ۹.
- ۲۳) مظفری، آیت، (۱۳۹۰ش)، شاخص‌های اصول‌گرایی، مجله حصون، شماره ۳۴.
- ۲۴) معرفت، محمدباقر، (۱۳۹۳ش)، آداب و احکام تلاوت قرآن، قم: ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- ۲۵) مفتاح، محمدهادی، (۱۳۸۹ش)، جهاد ابتدایی در قرآن و سیره پیامبر، علوم حدیث، شماره ۵۶.
- ۲۶) مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۲ش)، مثال‌های زیبای قرآن (امثال القرآن)، قم: نسل جوان.
- ۲۷) مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۶ش)، سوگند پر بار قرآن، قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (ع).
- ۲۸) منتظری، حسین علی، (۱۴۰۹ق)، مبانی فقهی حکومت اسلامی، قم: مؤسسه کیهان.
- ۲۹) موسوی خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۸ش)، ترجمه تحریرالوسیله، قم: انتشارات اسلامی.
- ۳۰) نجف‌آبادی، حسین علی منتظری، (۱۴۲۳ق)، معارف و احکام نوجوانان، قم: نشر سراسی.
- ۳۱) یاقوتی، ابراهیم، (۱۴۰۱ش)، امکان‌سنجی تسری کارکرد اخلاق حسنه در عناوین حقوقی فقه امامیه، مجله تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره ۵۱.
- ۳۲) یوسفیان، نعمت‌الله، (۱۳۸۶ش)، التزام عملی به ولایت فقیه، مجله مربیان، شماره ۲۵.